

OVER TAAL

- 103** Interview met Johan Taeldeman
*De taalbloemen moeten allemaal kunnen bloeien -
Filip Devos*
- 106** En waarom niet dertig-en-zeven?
Sara Van Calster
- 110** De spelling 2005: een principiële stormpje
Gert Meesters
- 114** Broodje taal
*Binnen twee weken, we gaan ervoor en een baljurk met
bijhorend tasje - Sara Van Calster*
- 116** Taaldossier
Een woordje te veel - Karl Hendrickx
- 119** De woorden van Marlies
Sprookjesfiguren? - Marlies Philippa
- 120** Idioom & Co
*Een homp brood en een klontje boter. Een vleugje lexicale
partitiefuitdrukkingen - Filip Devos*
- 122** Toonaangevend
*Werkwoordenboek - Filip Devos
Mag ik u tutoyeren? - Marianne Boone*
- 124** Quiz over taal
Natalie Hulsen

Tijdschrift voor taal,
tekst en communicatie

Interview

Johan Taeldeman: de taalbloemen moeten allemaal kunnen bloeien

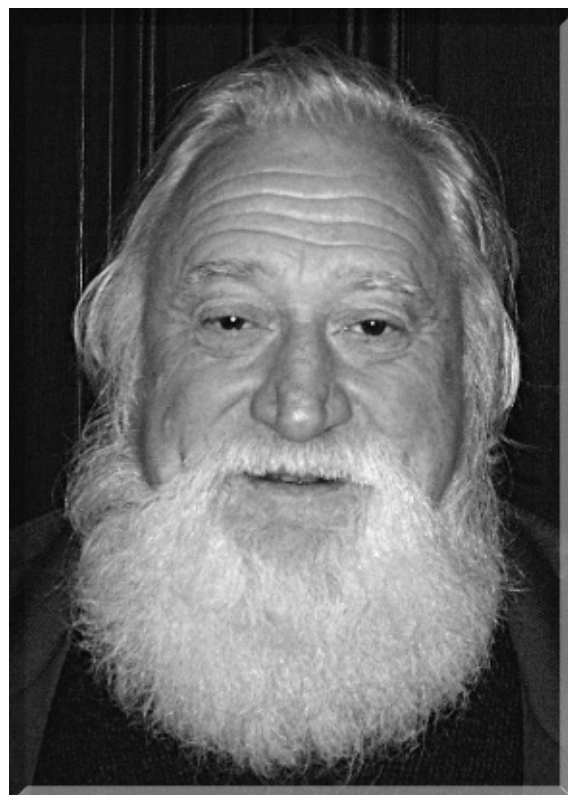
FILIP DEVOS

Druk heeft hij het nog altijd, ook een jaar na zijn pensionering. Johan Taeldeman, emeritus hoogleraar Nederlandse taalkunde in Gent, heeft pas een boekje uitgebracht over het Oost-Vlaams, bereidt drie artikelen voor en begeleidt nog een resem doctorandi. Een gesprek met een van de markantste Neerlandici van de voorbije jaren.

‘Welk Nederlands voor Vlamingen?’, dat in 1992 verscheen in Nederlands van nu, is in zekere zin een trendsettend artikel. Daarin heeft u het over het echte taalverdriet van de Vlaming, dat u niet op het terrein van de taalzuivering, maar op dat van de taalonzekerheid situeert.

Dat artikel veroorzaakte inderdaad nogal wat deining. Ik zei daarin dat we ons niet meer dood moesten ergeren aan elk gallicisme omdat het een gallicisme is. Neem nu: *op punt stellen*. Ik vond en vind dat perfect kunnen. Daar zijn toen nogal wat boze reacties op gekomen: ‘als een prof Nederlands dat al zegt, dan mogen de mensen zeggen wat ze willen’.

Ik heb een enorme verandering van de taalbewaking in Vlaanderen gezien. In de harde ABN-tijd wou men zoveel mogelijk de taal van het noorden volgen, en als ons taalgebruik afweek - in het noorden kennen ze bijvoorbeeld geen gallicismen - dan werd daar jacht op gemaakt. Taalzorg was toen synoniem van taal-snoei, en er was al zo’n taalarmoede in Vlaanderen, op

het vlak van de standaardtaal en natuurlijk niet op het vlak van de dialecten. Alles wat dus niet in het noorden voorkwam, werd als fout beschouwd.

Later is er meer tolerantie gekomen ten opzichte van algemeen Vlaamse woorden. Eigenlijk weten Vlamingen zelf maar al te goed wat wel en niet kan. *Nonkel* zullen ze niet in formele contexten gebruiken, het kan wel in informeel taalgebruik. *Bassen* voor *blaffen*, dat gaat dan weer niet, en de mensen voelen dat zeker aan. Varianten mag je niet verbieden. Je moet de mensen leren varianten in hun juiste context te gebruiken. De taalbloemen moeten allemaal kunnen bloeien, maar in hun juiste context.

Mogen we stellen dat u een voorloper bent van de “gematigde Neerlandicus”?

Ik ben in veel dingen een pragmaticus. Je zag met je ogen toe dat zelfs mensen die vier jaar Nederlands hadden gestudeerd op universitair niveau taalonzekerder werden. Was dat dan het resultaat van ons onderwijs? Aan de basis waren er twee dingen fout. Ten eerste: een verkeerde opvatting over wat correct Nederlands is, want dat is een rekbare term. Daar is een zekere openheid in gekomen, en ik heb daar als een van de eersten voor gepleit. Ten tweede, dat correctheidssyndroom leidde ook tot een accentenjacht, en ook dat is sterk verminderd. Bij heel wat goede taalgebruikers hoor je duidelijk uit welke streek ze komen. Die accentloze gedachte is gelukkig weg. Daar zit een stuk taalfilosofie achter: variatie werd vroeger scheef bekeken, terwijl tegenwoordig iedere linguïst weet dat variatie wijst op rijkdom, op vitaliteit. Hoe levendiger een taal, hoe meer variëteit ze kweekt. Vroeger onderdrukte men die heel systematisch. Wat wil je dan? Op den duur gingen Vlamingen een soort robotnederlands spreken.

Maar kan alles dan zomaar?

Nee, men moet niet gaan overdrijven natuurlijk. Ik vind bijvoorbeeld dat de VRT de plicht heeft om in het gemiddelde programma de moedertaal op een behoorlijke manier te laten behandelen, zeker door professionals en niet door gewone mensen in hun natuurlijke milieu. Als je nu luistert naar het

De VRT lijkt wel een reservaat van mensen met een spraakgebrek.

gemiddelde taalgebruik van de professionele medewerkers bij de VRT, dan hoor je ten eerste een heel arsenaal van spraakgebreken: mensen die geen *-r* hebben bijvoorbeeld. En lispelen lijkt wel een nationale sport geworden, vooral bij vrouwen. Kortom, de VRT lijkt stilaan wel een reservaat van mensen met een spraakgebrek. Dat vind ik erg. En dan heb je nog de mensen die soms schaamteloos een veel te zwaar lokaal accent aanhouden. We zijn weliswaar ver van de tijd van Van Haeringen (‘Beschaafd Nederlands spreekt hij, aan wie men niet horen kan, uit welk gewest hij afkomstig is’; FD). Je mag en moet wel een

zekere talige nestgeur hebben, anders klop je de spontaniteit weg, maar nu is het hek van de dam. Er heerst een enorme laksheid.

Dat begint bij entertainmentprogramma’s, en stijgt op - of beter: daalt af – naar de serieuzere programma’s. Maar wat wil je in een land waar de minister van cultuur het slechtste voorbeeld geeft dat hij maar geven kan.

Dat brengt ons op de veelbesproken ‘tussentaal’. Ziet u die als een fase, als iets dus van voorbijgaande aard?

Die tussenfasetheorie vind ik een kunstmatig iets. Wat zien we? Men is tolerant tegenover de tussentaal, en ik kan die taal perfect hebben als zeer informele spreektaal, maar ze mag niet buiten haar normale gebruiksdomeinen treden. Dat zie je tegenwoordig: de tussentaal is overal inzetbaar geworden. Maar ik geloof niet erg in die tussenfasevisie, want de mensen blijven erin hangen en worden taallui. Als het een van de vele variëteiten is die je beheerst op een continuüm, geen probleem, maar het treedt buiten zijn oevers. Dat heeft kwalijke gevolgen. Met de alomtegenwoordigheid van de tussentaal worden we echte monolingualen. Dat alles heeft niet alleen gevolgen voor een goede kennis van het Nederlands, maar het is ook een drempel om vreemde talen te leren. Vroeger werd de Vlaming gezegd slecht Nederlands te spreken, maar tegelijk werd hij overal geroemd om zijn vreemdetalenkennis. Maar dat kwam onder meer juist door die vroege tweetaligheid: thuis spraken kinderen dialect en op school Nederlands. Nu wordt dat aan kinderen ontzegd, want overal krijgen ze dezelfde tussentaal voorgeschoteld.

Met de grammaticakennis van leerlingen en studenten is het tegenwoordig heel slecht gesteld. Ziet u daar een evolutie in?

Je moet in de eerste plaats onderscheid maken tussen idiote spellingfouten – want er zijn nu eenmaal idiote spellingregels – die op zich niet erg zijn, en serieuze taalfouten. *Dt*-fouten bijvoorbeeld vind ik zwaar, want dat is allemaal mooi beregelbaar én beregeld. En daar komt de zinsontleding op de proppen. *Kom je,*

maar *Komt je vader*, want daar heb je een bezittelijk voornaamwoord.

En zo vinden we veel fouten door een gebrek aan zinsontleding. Het grammaticaonderwijs laat op dat vlak enorm te wensen over: op een basis die niet deugt, kun je geen huis bouwen. Het vak Nederlands besteedt te weinig tijd aan degelijke taalkundige, grammaticale opleiding. Dat is natuurlijk veel saai, en de kinderen trekken hun neus op, maar ja, dat is zoals bij eten: af en toe moet een kleine ook eens iets eten wat hij niet lust, maar wat goed is voor zijn gezondheid.

Communicatieve competentie, assertiviteit en zo, allemaal goed – en we kunnen ons nu mondiger uitdrukken – maar dat mag de talige inaccuraatheid niet verdoezelen. ‘Als we ons maar vlotjes uitdrukken’ heet het dan, en de vorm doet er niet toe. Men verwacht een hoge tolerantie tegenover variatie met een doe-maar-aan-mentaliteit. De eindtermen zijn in die zin gewoon misdadig. Van de objectief meetbare achteruitgang van de grammaticakennis, daar ligt men niet wakker van, wel van spelling of van de invloed van het Engels.

In 1990 maakte u deel uit van de spellingcommissie Geerts. Achteraf zei u dat ze u zelfs met een hijskraan nooit meer in een spellingcommissie zouden krijgen. Een zware kater?

We zijn afgedankt omdat onze voorstellen te ver gingen, maar alles wat na 1994-1995 kwam was half en halfslachtig werk. Neem nu de tussenletters. Ik pleitte ervoor de *-e* te maximaliseren, eventueel met een paar restrictieregels. Een spelling is immers beter naarmate ze de uitspraak volgt. Nu is de spellinghervorming de taal aan het beïnvloeden. Zo hoor je mensen spreken van *pannenkoek* of *ruggengraat*. Bovendien: in woorden als *gemeente* of *wedde* is de taal aan het veranderen: je ziet een evolutie van *-en* als meervoud naar *-s*.

Taal verandert op dat vlak. Maar de dag dat *gemeentes* volop ingeburgerd is, zullen samenstellingen met *gemeente* de *-n* verliezen. Dat is dus een slechte regeling, want ze heeft betrekking op een aspect dat in volle beweging is.

Kijk, met de spelling kun je maar twee dingen doen: ofwel consistentere regels maken als dat kan, ofwel de spelling met rust laten. Het spellingbeeld van de Engelsen gebruikt de uitspraak van de 15de eeuw. Het voordeel daar is dat iedereen, tot zijn dood, met dezelfde spelling geconfronteerd wordt. Onze oudere mensen zijn met drie spellingen geconfronteerd. Velen haken nu echt af, en dát zal pas een spellingchaos veroorzaken.

Met de recente wijziging is het van de regen in de drop. Ik weiger het nieuwe *Groene boekje* te kopen. Hebben hier professioneel geschoolde mensen tien jaar aan gewerkt? Ik zou me schamen hoor. Dit gevoel maakt niemand beter, behalve zij die het geld opstrijken.

Wat ziet u als de belangrijkste evoluties in de taalkunde zelf? U was een van de eersten die de generatieve fonologie in de Nederlanden introduceerden.

De Chomskyaanse taalkunde vind ik inderdaad de grootste verandering in de taaltheorie. En daarnaast is er het openbloeien van de sociolinguïstiek. Dat heeft de ogen geopend voor echte taalvariatie. Het openspatten van de variatielinguïstiek is toch wel een belangrijke gebeurtenis.

Het leuke nu is dat er zoveel benaderingswijzen van taal zijn. Neem nu de taaltypologie: dat is werkelijk fascinant. De taalkunde heeft zich de voorbije dertig, veertig jaar enorm verbreed. Dat vind ik zeer positief; al die verschillende benaderingswijzen. De taalkunde is nooit boeiender geweest dan nu.

En waarom niet

SARA VAN CALSTER

Is het u al ooit opgevallen dat de volgorde van een telwoord als duizend vierhonderd zevenendertig in het Nederlands niet helemaal consequent is? Anders dan het Engels, heeft het Nederlands – evenals het Duits – een op het eerste gezicht afwijkende volgorde: duizendtal, honderdtal, eenheid en dan pas tiental. Verbaast het u nog meer als blijkt dat het Nederlands in de 13de eeuw twee volgorde kende voor tiental en eenheid? In het Middelnederlands waren zowel zeuen ende dertich als dertich ende seuen gebruikelijk. In dit artikel¹ gaan we op zoek naar een historisch taalkundige verklaring voor de volgorde van tiental en eenheid in de 13de en 21ste eeuw.

Miljoenenformaties

Als het op hoeveelheden aankomt, denkt de mens graag in afgeronde gehelen: *tientallen*, *dozijnen*, *honderden*, *duizenden*. De grootte van die gehelen is niet toevallig.

Aanvankelijk telde de mens met concrete dingen: hij gebruikte bijvoorbeeld zijn *tien* vingers om het aantal dieren aan te wijzen. In de loop van de geschiedenis kwamen geleidelijk grotere en abstractere hoeveelheden tot stand door het vermenigvuldigen en optellen van de bestaande telwoorden. Zo zijn tientallen ontstaan door het principe van vermenigvuldiging: *twee* maal *tien*, *drie* maal *tien*. Na

verloop van tijd zijn de telwoorden voor tientallen versteend geraakt. We staan er niet meer bij stil dat het woorddeel *-tig* in *twintig* of *dertig* in feite *tien* betekent. Vandaag worden de honderdtallen nog steeds volgens het principe van vermenigvuldiging gevormd: het getal 200, bijvoorbeeld, betekent zo veel als *twee* maal *honderd*. Om een grote hoeveelheid te definiëren maken we dus abstracte optelsommen en vermenigvuldigingen van de diverse gehelen: *duizend* (plus) *honderd* (plus) *veertig*, *twee* (maal) *duizend* (plus) *vijf* (maal) *honderd*.

Zowel in het Engels en het Duits als in het Nederlands is de volgorde van de elementen van zo'n samengesteld telwoord onderhevig aan een bepaald cognitief principe²: bij het uitdrukken van een grote hoeveelheid wordt eerst de grootste entiteit genoemd, daarna pas de kleinere eenheden. Stel dat u het vermogen van een miljonair tot op de euro prijsgeeft. U begint dan met het aantal miljoenen, daarna de honderdduizenden, vervolgens de tienduizenden, enzovoort. Naarmate de elementen kleiner worden, wordt de informatie nauwkeuriger, maar ook minder belangrijk. Als u uw huis wilt verkopen, dan is vooral het aantal *miljoenen* cruciaal. Bij het kopen van een auto bent u vooral geïnteresseerd in het aantal *honderdduizenden*. Bovendien zou het niet efficiënt zijn als de volgorde omgekeerd was, want dan zou de belangrijkste informatie pas op het einde komen.

dertig-en-zeven?

In het Nederlands lijkt de volgorde van tiental en eenheid zich aan dit principe te onttrekken. Toch is het niet helemaal onlogisch dat we de eenheid voor het tiental plaatsen. Om deze tegenstrijdigheid te verklaren moeten we de taalkundige kenmerken van tiental en eenheid in de 13de eeuw onder de loep nemen.

Karel en Peter

Er zijn een aantal aanwijzingen dat tiental en eenheid in de 13de eeuw functioneerden als twee gelijkwaardige, nevenschikte woorden die naast elkaar werden opgesomd: *dertich ende seuen* of *seuen ende dertich*. Tiental en eenheid werden (meestal) los van elkaar geschreven en verbonden met het opsommende voegwoord *ende*. In die zin kan *seuen ende dertich* vergeleken worden met bijvoorbeeld *Karel en Peter*. Zonder dat de betekenis verandert, kan de volgorde van de elementen gewijzigd worden: *dertig ende seuen*, net als *Peter en Karel*. Bovendien kregen eenheid, tiental en voegwoord een klemtoon: *séven énde dértich*. Dat is ook het geval bij *Péter én Kárel*. Lexicaal werden tiental en eenheid beschouwd als de optelsom van twee elementen. *Ende* functioneerde daarbij als optelteken. Ook in dat opzicht is de volgorde van de elementen vrij: *dertig plus zeven* is gelijk aan *zeven plus dertig*.

Interne ontwikkelingen

Hoe hebben *seuen ende dertich* en *dertich ende seuen* zich dan verder ontwikkeld tot *zevenendertig*? Wat is er op taalkundig vlak gebeurd tussen de 13de eeuw en de 21ste eeuw? Zoals gezegd, werden tiental en eenheid in de 13de eeuw gezien als een optelsom, waarvan de volgorde van de elementen vrij was.

Gaandeweg heeft een semantische ontwikkeling plaatsgevonden die de huidige volgorde mede bepaald heeft: geleidelijk werden de telwoorden voor getallen tussen *twalf* en *honderd* niet meer beschouwd als de som van twee aantallen, maar als de representatie van één hoeveelheid. De gedachte aan een optelsom is dus verdwenen.

Die semantische ontwikkeling manifesteerde zich ook in de vorm van de telwoorden: tiental en eenheid gingen zich als één geheel gedragen: ze werden (steeds vaker) aan elkaar geschreven en vormden langzamerhand een samenstelling. De componenten van de samenstelling kregen ook een vaste plaats: het kleinste (en dus minder belangrijke) deel van de samenstelling werd vooropgeplaatst, zodat het telwoord de vorm aannam van een samenstelling die sterk lijkt op de samenstelling met een kern-bepalingstructuur³. Dat type samenstellingen is zeer gebruikelijk en erg productief in het Nederlands. Denk aan samenstellingen als *hartsvriendin*, *spinnewiel*, *doodeerlijk*. Zoals bij

andere samenstellingen met een kern-bepalingstructuur krijgt het linkerlid van het samengestelde telwoord de hoofdklemtoon en het rechterlid een secundaire klemtoon: *zéventien, zésentwintig, zévenendertig*.

In de oudste telwoorden (de telwoorden tussen *twaalf* en *twintig*) heeft dit proces van lexicalisatie zich het eerst voltrokken. Bij deze telwoorden verdween het optelteken tussen eenheid en tiental: *zestien, zeventien, achttien*. Bij deze telwoorden is het proces ook het verst gevorderd. Staat u er nog bij stil dat *dertien* eigenlijk *drie en tien* betekent? Bij *dertien* en *veertien* is niet alleen de gedachte van de optelsom verdwenen, de eenheden *drie* en *vier* zijn ook formeel minder herkenbaar geworden. In de andere telwoorden (tussen *twintig* en *honderd*) wordt het voegwoord gereduceerd tot het tussenvoegsel *en*, dat onbeklemtoond en met een doffe *e* wordt uitgesproken: *vijfenvijftig, drieënzestig, zevenendertig*.

Twenty-four

U kunt zich ook afvragen waarom het Engels – dat tenslotte toch ook een Germaanse taal is – dan toch de andere volgorde kent tussen tiental en eenheid. Het is dan ook geen verrassing dat uit oude bronnen blijkt dat het Engels ook ooit de ‘omgekeerde volgorde’ kende. Een voorbeeld daarvan vinden we in een

oud populair liedje: *four and twenty virgins came down from Inverness; and when the ball was over there were four and twenty less*. De volgorde zoals die in het hedendaagse Engels gebruikelijk is, zou pas vanaf de late middeleeuwen tot stand gekomen zijn onder invloed van het Frans: *ninety-eight, fifty-six, thirty-seven*. Voor de telwoorden tussen *twaalf* en *twintig* was het ondertussen al ‘te laat’. Wellicht hadden deze telwoorden – door een gelijkaardige ontwikkeling als in het Nederlands – al een vaste volgorde gekregen en bleven ze dus onveranderd: *thirteen, fourteen ...*

De kleinste prijsgegeven entiteit

Om nog even terug te komen op de bankrekening van de miljonair: als we grote aantallen efficiënt willen weergeven, passen we een cognitief principe toe waarbij we de grotere elementen laten voorafgaan aan de kleinere elementen, bijvoorbeeld: *vandaag heeft hij twintigduizend zevenhonderd dertig euro verdiend*. We houden daarbij in gedachten dat we – om de hoeveelheid te vatten – in ons hoofd een optelsom maken van de verschillende elementen: *duizendtal plus honderdtal plus tiental*. Tiental en eenheid leken zich aan dit principe te onttrekken. Om dat te verklaren moeten we een heel eind teruggaan in de geschiedenis van de telwoorden. We zetten alles even op een rijtje.

Onze huidige manier om hoeveelheden met telwoorden te definiëren, is geleidelijk tot stand gekomen: de eenheden bestonden eerst (de *tien* vingers, het *dozijn* eieren). In de loop van de geschiedenis zijn geleidelijk grotere telwoorden ontstaan (eerst de *tientallen*, daarna de *honderdtallen*). Als we in het *jaer duseht tweehondert dertich ende seuen* aanbeland zijn, wordt een hoeveelheid als 1237 inmiddels beschouwd als de som van *duizendtal, honderdtal, tiental* en *eenheid*.

Vanaf dat ogenblik gaan tiental en eenheid zich echter steeds vaker als één geheel gedragen. Semantisch is bij een telwoord als *dertich ende seuen* of *seuen ende dertich* de gedachte aan een optelsom geleidelijk verdwenen. Het meest in het oog springende formele gevolg daarvan is de omgekeerde volgorde van tiental en eenheid zoals we die vandaag kennen: *zevenendertig*.

Deze ontwikkeling impliceert dat we tegenwoordig in staat zijn om alle aantallen onder 100 te vatten als één geheel, zowel wat vorm als betekenis betreft. Terwijl de mens oorspronkelijk alle hoeveelheden vanaf 12 als optelsom beschouwde, denken we nu pas vanaf 101 aan de optelsom van twee gehelen: *honderd en één, duizend* (plus) *vierhonderd* (plus) *achtentwintig*.

En daarmee is ook duidelijk dat de telwoorden in het Nederlands in feite wel voldoen aan het cognitieve principe: als we het vermogen van onze miljonair dan tot op de euro bekendmaken, wordt de informatie als volgt weergegeven: eerst komt het aantal *miljoenen*, daarna de *duizenden* en *honderden*, en op het einde pas worden *tiental* en *eenheid* samengenomen als de kleinste prijsgegeven entiteit.

¹ Dit artikel is gebaseerd op mijn licentiaatsverhandeling: *Schets van de ontwikkeling van telwoorden voor jaartallen in het Middelnederlands van de 13de eeuw*.

² Dat principe werd beschreven door Greenberg in *Universals of human language* (1978).

³ Bij dit type samenstellingen specificceert meestal het eerste lid (de bepaling) het tweede lid (de kern) van de samenstelling.

Literatuur

Duinhoven, A.M., *Middelnederlandse syntaxis, synchroon en diachroon. 1: De naamwoordgroep*. Leiden: Martinus Nijhoff, 1988.

Greenberg, J.H., *Universals of human language, 3: Word Structure*. Stanford: Stanford University Press, 1978.

Van Calster, S., *Schets van de ontwikkeling van telwoorden voor jaartallen in het Middelnederlands van de 13de eeuw*.

Licentiaatsverhandeling onder leiding van prof. dr. J. Van der Horst.

Sara Van Calster verricht onderzoek naar Vlaamse varianten voor het taaladviesoverleg van de Nederlandse Taalunie.

e-mail: sara.vancalster@coo.vlaanderen.be

De spelling

Een principieel stormpje

GERT MEESTERS

Als het van de geschreven pers afhangt, mag de Taalunie op beide oren slapen: leek de publicatie van het derde Groene boekje in het begin nog een mediastorm à la 1995 of erger te veroorzaken, na de officiële lancering

luwde de storm al snel in een klein glaasje water.

Ik moet het met schaamrood op de kaken toegeven: ik verheugde me er vooraf al op. Het *Groene boekje* van 1995 had zo'n lawine van persaandacht veroorzaakt dat ik me al verkneukelde bij het vooruitzicht dat de spelling in het derde *Groene boekje* niet gewoon geüpdatet, maar resoluut – zij het stiekem – gewijzigd werd, met als resultaat meer wijzigingen dan in 1995 (als je ten minste het afschaffen van de nakeurspelling in 1995 niet meerekent). De ophef die er om spelling kan ontstaan, hoort stilaan bij de folklore van het Nederlandse taalgebied. Franstalige studenten die tijdens een Erasmusverblijf de hoogoplopende discussies meemaken, vinden ze hoogst charmant en buitengewoon grappig.

Mijn misplaatste leedvermaak over de persreacties bleek achteraf gezien ongegrond. In de geschreven pers die ik in het oog heb gehouden (*Elsevier*, *Knack* en de hele Vlaamse dagbladpers) was de commotie half november al bijna helemaal weggeëbd. In dit artikel presenteer ik een

overzicht van de soorten reacties die het nieuwe *Groene boekje* in de pers van 12 oktober tot 15 november 2005 teweegbracht. Daarbij geef ik prioriteit aan de commentaren van journalisten en door hen gekozen deskundigen. Pure nieuwsberichten over de veranderingen zelf, lezersbrieven of lezersreacties heb ik buiten beschouwing gelaten. Ik heb ook de talrijke weblogs en andere internetreacties niet in mijn bespreking opgenomen, omdat vooral de reactie van professionele journalisten en taalkundigen me interesseerde.

Geheimzinnige complotten

Ik had dan wel kritische geluiden verwacht, maar ik ben toch geschrokken van de heftigheid van de emotionele reacties op de spellingwijziging. In andere omstandigheden respectabele journalisten en publicaties lieten zich naar aanleiding van het nieuwe *Groene boekje* verleiden tot beschimpingen van de 'Werkgroep spelling' en tot pure demagogie. Veelzeggend daarbij was dat de meest rabiate teksten niet kwamen van de journalisten die het nieuws over het *Groene boekje* versloegen, maar van andere journalisten die op de redactie wel wat gewicht in de schaal kunnen leggen. Hoofdredacteur Arendo Joustra van *Elsevier* noemde de spellinghervormers 'gekken en warhoofden' en 'een complot van taalwetenschappers

en ministers, dat goed beschouwd het Nederlands voortdurend en vakkundig verwoest'. Verder haalt hij vermeende argumenten voor die stellingen aan. Hij wijt het bijvoorbeeld aan spellingwijzigingen dat 'de teksten van [...] Vondel ogen als onbegrijpelijke brabeltaal uit een ver Balkanland'. Dat hangt samen met 'Alles wat voor 15 oktober is gedrukt, is in één klap verouderd'. Voorts voegt Joustra ook nog toe: 'Voor buitenlanders die onze taal willen of moeten leren, is het helemaal ontmoedigend'.

Joustra's demagogie kan gemakkelijk weerlegd worden. Het eerste spellingcomplot moet nog ontdekt worden. Een samenzwering veronderstelt op zijn minst een staatsbelangrijke materie waarover samengezworen kan worden en het lijkt me sterk dat spelling aan de noodzakelijke voorwaarden daarvoor voldoet. Vondels onleesbaarheid heeft weinig met spelling en zeker niets met spellinghervormingen te maken. Met het soort kleine aanpassingen zoals in het nieuwe *Groene boekje* loopt de leesbaarheid van de boekenkast geen gevaar en buitenlanders trekken zich van deze hervorming natuurlijk niks aan, want de veranderingen zijn voor hen details. Indien nodig zullen ze de schrijfwijze wel eens opzoeken.

Toch komt Joustra's kritiek nog in veel andere artikelen min of meer terug. De eigenlijke reportage in *Elsevier* zelf herhaalt sommige van zijn opmerkingen met andere formuleringen. Een pamflet van Herman

Jacobs in *Knack* herhaalt het argument van de verouderde boekenkast. Piet de Moor vermoedt in *De Standaard* dat 'spellinghervormers in werkelijkheid een diepe haat koesteren jegens de taal' en hij vermeldt ook vooral zijn arme boekenkast. Aansluitend bij de complottheorie schildert Jean-Paul Mulders in *Weekend Knack* enigszins ironisch een portret van een spellinghervormer: 'met ribfluwelen broeken, baardjes die aan een slecht verzorgde schaamstreek doen denken en misschien zelfs nog een verdwaalde pijp'. Jeroen de Preter in *De Morgen* had blijkbaar een vergelijkbaar visioen: 'pijprokende ringbaardjes'. Je vraagt je af welke spellinghervormer beide journalisten in gedachten hadden. Niet toevallig hoort het merendeel van de genoemde critici thuis in de literaire hoek, wat enig gebruik van de hyperbool als stijlfiguur in de hand gewerkt kan hebben.

Rekbare spelling

Het beeld van een geheimzinnig konkelend genootschap dat het gemunt heeft op de boekenkast, staat in schril contrast met het aantal taalkundigen – uit de 'Werkgroep spelling' of niet – dat in de pers aan het woord gelaten werd. Er bleven haast geen taalkundigen meer over om in geheimzinnige complotten te zitten. De rol die taalkundigen in de journalistieke show mochten spelen, is zeer gevarieerd. Leden van

de spellingcommissie als Dominiek Sandra en Dirk Geeraerts mochten de nieuwe spelling verdedigen en aangeven dat hun opdracht beperkt was, Johan Taeldeman en Marc van Oostendorp (volgens *Elsevier* een rebelse vrijbouter in het boze linguïstenbos) uitten vooral hun bezwaren en bijna alle taalkundigen riepen op tot relativering van de spelling: een zekere foutenmarge bij de juiste toepassing van de spelling moet er zijn. Ook een zeldzaam verlicht journalist als Tom Naegels pleitte in een humoristische column in *De Standaard* voor rekkelijkheid. Bij sommige taalkundigen en journalisten (Van Oostendorp, De Preter) leidt de relativeringsdrang tot een oproep tot spellingsguerrilla: het bewust negeren van het nieuwe *Groene boekje*.

Positieve of negatieve kritiek op het nieuwe *Groene boekje* heeft zelden te maken met dit nieuwe *Groene boekje* zelf. Positieve kritiek moet je sowieso met een vergrootglas zoeken. Dominiek Sandra mocht in *De Standaard* bijvoorbeeld de analogie tussen ‘11 november’ en ‘11 novemberherdenking’ aanprijzen, maar vermeldde niet waarom het bij ‘elfnovemberherdenking’ anders is. *Het Laatste Nieuws* had het bewonderenswaardige idee om elke wijziging te laten motiveren door de spellingmeesteres bij de Taalunie, Jeannine Beeken (samen met algemeen secretaris Linde van den Bosch). Zelden kon je in de pers lezen dat het nieuwe *Groene boekje* veel beter samengesteld

is en een betere leidraad heeft dan het vorige, hoewel dat belangrijk goed nieuws is. Het afschaffen van de paardebloem-uitzondering kon op instemming rekenen, onder andere van Inge Schelstraete in *De Standaard*. Twee randnieuwigheden kregen veel positieve aandacht: ten eerste het keurmerk dat de Taalunie heeft ingevoerd voor spellingnaslagwerken en woordenboeken en ten tweede de gratis publicatie van de woordenlijst op www.woordenlijst.org.

Spellingtrauma's

Het grotere aantal negatieve reacties heeft wellicht ook te maken met een onverwerkt trauma van 1995. In zijn pamflet in *Knack* ging Herman Jacobs virulent tekeer tegen de wijziging van tien jaar geleden en hij schoof ze in een moeite door in de schoenen van de commissie-Geerts, wat volgens reagerende briefschrijver en ex-lid van die commissie Georges de Schutter getuigt van ‘betreurenswaardige onkunde’. Het commentaar op de wijzigingen komt impliciet of expliciet vaak op het volgende neer: er was niks fundamenteels fout met de Nederlandse spelling van voor 1995, dus waarom werd de spelling nu al twee keer in tien jaar aangepast? De frequentie van de wijzigingen geldt dus als fundamenteel, principieel bezwaar: een spelling moet vooral met rust gelaten worden. Ook de minimaliserende communicatie van ministers en Taalunie

wordt negatief ervaren: waarom beweren ze dat er haast niks verandert, als de impact even groot is als in 1995?

Deze reacties zijn niet zo verontrustend voor de spel-
linghervormers, omdat weinig commentatoren de
kwaliteit van het *Groene boekje* zelf in twijfel hebben
getrokken. Tien jaar geleden waren enkele uitzonde-
ringsregels op de regels voor de tussen-n direct kop
van jut. Ondanks kritiek op de ‘losschrijfziekte’
(Ruud Hendrickx in *De Standaard*), de daarmee
samenhangende ‘kaalslag van het koppelteken’ (Peter
Cuypers in *De Standaard*), problemen met de toepas-
sing van het begrip klinkerbotsing (Ludo Permentier,
ook in *De Standaard*) en op de verschillende spellin-
gen van ‘jood’ en ‘Jood’, ging er dit keer geen inhou-
delijke kritiek een eigen leven leiden. Vóór de voor-
stelling leek dat even wél het geval te zijn toen
enkele kranten schreven dat *christus* voortaan met een
kleine letter moest, zodat je *Jezus christus* zou moeten
spellen. Maar dat verhaal werd tijdig de wereld uit
geholpen.

Niets nieuws onder de spellingzon

Samengevat: het probleem zat in 1995. Toen is een
slecht *Groene boekje* aan iedereen opgedrongen en dat
zit veel mensen nog steeds dwars. De nieuwe spelling-

verandering, hoe gerechtvaardigd ook, lijdt onder een
soort vrijmetselaarsimago: de pers neemt het de
Taalunie kwalijk dat de concrete wijzigingen pas
geopenbaard werden bij de definitieve presentatie van
het *Groene boekje*. De journalisten vergeten daarbij
dat de praktijk van het persembargo er juist gekomen
is omdat journalisten vorige plannen, zoals die van de
commissie-Geerts, voortijdig publiceerden, waardoor
de voorstellen in extremis gekelderd werden naar aan-
leiding van de publieke commotie. De Taalunie heeft
wel duidelijk lessen getrokken uit het debacle van
1995: de commotie loopt dit keer schijnbaar met een
sisser af.

---

*Gert Meesters werkt als lector Nederlands aan de univer-
siteit van Luik.*

e-mail: gert.meesters@ulg.ac.be

Broodje

SARA VAN CALSTER

Wie wil weten waarom 'nooit niks' niet mag en wat het verschil is tussen 'noemen en heten', of wie voorgekauwde 'groter-als/dan'-theorieën wil horen, vindt zijn antwoord wel in een der alwetende taaladviesboekjes. Maar hoe zit het met die andere curieuze kwesties, die dingen waarvan je wel eens het fijne wilt weten, maar niet weet waar te zoeken? Discussieerde je tot in het holst van de nacht over het verschil tussen 'veronderstellingen' en 'vooronderstellingen'? Of zit je al eeuwen te 'wsten' tot iemand je 'ff' komt uitleggen wat sms-taal precies inhoudt? Begin je je ernstig zorgen te maken over je taalgevoel bij het horen van 'geroerbakte kip'? Kortom, zit je al geruime tijd te broeden op een taalei zonder weerga? Stuur dan eens een mailtje naar publ@uga.be of brief naar Over taal en wie weet vinden wij wel een antwoord op je interessante taalvraag.

Binnen twee weken

Stel: je krijgt een rekening toegestuurd waarbij je wordt verzocht *binnen twee weken* te betalen. Moet je dan pas betalen na verloop van twee weken, of is het de bedoeling dat je ergens in de loop van die twee weken de rekening vereffent?

Je doet er waarschijnlijk goed aan de rekening te betalen voor de twee weken om zijn. In het Nederlands betekent *binnen twee weken* immers 'in minder dan twee weken tijd'. Wie 'na verloop van twee weken' bedoelt, kan het

beste *over twee weken* schrijven, bijvoorbeeld: we vertrekken *over twee weken* naar Mexico.

In België volgt na *binnen* dikwijls het bepaald lidwoord *de*: je wordt verzocht *binnen de twee weken* te betalen. Voor heel wat Belgen is het dan duidelijker dat je in minder tijd dan twee weken moet betalen. Het bepaalde lidwoord *de* na *binnen* is niet gebruikelijk in Nederland. Daar houdt men het gewoon op *binnen twee weken*.

We gaan ervoor!

Onlangs kwam ik te weten dat de uitdrukking *ergens voor gaan* (*Ga ervoor!*, *We gaan ervoor!*) in het Nederlands overgenomen is uit het Engelse *go for it!* Die vaststelling verraste mij enigszins, want ik had er nooit bij stilgestaan dat deze verbinding geen oorspronkelijk Nederlandse uitdrukking was en ik wist ook niet meteen hoe ik met andere – Nederlandse – woorden precies hetzelfde zou kunnen weergeven. Het ontlenen van woorden aan het Engels gebeurt niet alleen de laatste decennia via bijvoorbeeld computerwoordenschat (*modem*, *password*, *portable*) en hippe modewoorden (*flashy*, *cool*, *no way*). Het Nederlands heeft ook in het verleden talloze woorden uit het Engels overgenomen.

Wist je bijvoorbeeld dat het Nederlands woorden als *toerist*, *flirten*, *schoolverlater*, *magazine*, *boksen*, *lift*, *kroongetuige*, *comfortabel*, *sport* en *sjaal* aan het Engels heeft ontleend? *Privacy*, *planning*, *baby* en *T-shirt* zijn

taal

wellicht voorbeelden waarbij we de Engelse herkomst nog herkennen, tenminste als we er even bij stilstaan. Veel van deze Engelse leenwoorden hebben zich geleidelijk aangepast aan het Nederlandse taaleigen en raakten zo geïntegreerd in onze taal. Doorgaans zijn de woorden die het langst geleden ontleend werden het best aangepast aan het Nederlands. Een groot aantal leenwoorden wordt bijvoorbeeld niet meer met Engelse uitspraak uitgesproken: *magazine*, *comfortabel*. Ontleende werkwoorden worden vervoegd volgens de Nederlandse regels: ze *bokste* terug, hij heeft *geflirt*. Als een zelfstandig naamwoord al geruime tijd geleden ontleend werd, wordt soms ook het meervoud volgens het Nederlandse systeem gevormd, bijvoorbeeld *toeristen*, *liften* en *sporten*. *Schoolverlater* en *kroongetuige* zijn – net als *ervoor gaan* – leenvertalingen. Dat zijn ontleningen die ontstaan uit de vertaling van een woord of uitdrukking, met behoud van de structuur (*school-leaver*, *crown witness*).

Het zal sommigen misschien verbazen, maar het Nederlands heeft ook enige – zij het geringe – invloed uitgeoefend op de Engelse woordenschat. Vooral woorden uit de scheepsvaart (bijvoorbeeld *skipper* (schipper), *dock* (dok) en *buoy* (boei)) en bepaalde woorden uit de legerterminologie (bijvoorbeeld *onslaught* (aanslag), *furlough* (verlof) en *uproar* (oproer)) zijn aan het Nederlands ontleend. Maar het Engels heeft ook tal van andere Nederlandse leenwoorden, zoals *easel* ((schilders)ezel), *sleigh* (slee) en *landscape* (landschap). Een mooi voorbeeld is ook het Engelse woord *scone*. Een *scone* is een typisch Brits, wit broodje. Het woord is vermoedelijk in de

Middeleeuwen overgenomen via Vlaamse handelsreizigers die in Schotland zaken kwamen doen en spraken van *sconebroot* ‘mooi wit brood’. Ook via het Amerikaanse Engels zijn ten slotte een aantal Nederlandse woorden in het Engels geslopen. Zo zijn bijvoorbeeld ook *cookie* (koekje), *boss* (baas), *dollar* (daalder) en *coleslaw* (koolsla) van Nederlandse herkomst.

Een baljurk met bijhorend tasje

Charlotte is op zoek naar een baljurk met bijhorend tasje. In deze zin vind je een van de talloze kleine verschillen tussen Nederlands in België en Nederlands in Nederland: zeg je een *bijhorend tasje* of *bijbehorend tasje*? In Nederland gebruikt men in de betekenis ‘behorend tot’ gewoonlijk het bijvoeglijk naamwoord *bijbehorend*: een computer met *bijbehorend* beeldscherm, een tafelkleed met *bijbehorende* servetten. In België zijn zowel *bijbehorend* als *bijhorend* gangbaar: een huis met *bijhorende* tuin, een tafel met *bijbehorende* stoelen, een cd met *bijhorend* boekje. *Bijhorend* is in België overigens het gebruikelijkste woord, en ook in Nederland duikt het ‘Belgische’ *bijhorend* steeds vaker op.

Sara Van Calster doet onderzoek naar Vlaamse varianten voor het Taaladviesoverleg van de Nederlandse Taalunie.

e-mail: sara.vancalster@coo.vlaanderen.be

Taaldo

Een woordje te veel

KARL HENDRICKX

Dit artikel telt ongeveer duizend woorden.

Waarom? Omdat dit net de plaats is die een artikel in de opmaak van het tijdschrift krijgt. Een beginnend schrijver kan misschien protesteren en eisen dat hij de plaats moet krijgen die hij nodig heeft, maar zo werkt het

in de journalistieke wereld nu eenmaal niet. Reden genoeg dus om de beperkte ruimte die je toegemeten krijgt zo nuttig mogelijk op te vullen. Lege woorden, nietszeggende formuleringen en bladvuulsel moeten dus onverbiddelijk worden weggesnoeid. Enkele tips om woordenkramerij en wolligheid te snel af te zijn. En trouwens, die tips komen nog meer van pas bij ambtelijke en juridische teksten!

Bv. Om alle componenten van het onderwijsgebeuren in voldoende mate te kunnen controleren, is het noodzakelijk dat er een beleid wordt gevoerd met een grote toekomstgerichte dimensie.
Om het volledige onderwijs voldoende te kunnen controleren, moet het beleid op de toekomst gericht zijn.

Deze probleemsituatie wordt mede veroorzaakt door het bureaucratische aspect van verschillende organisaties in de sfeer van de gezondheidszorg.

Dit probleem wordt mede veroorzaakt door de bureaucratie van verschillende organisaties uit de gezondheidszorg.

Leegte

Vooral in ambtelijke teksten staan heel wat woorden die geen betekenis of echte inhoud hebben. Schrijvers denken dat ze betere ('serieuzere') teksten schrijven als ze dezelfde inhoud met meer woorden formuleren.

Resultaat: wolligheid en woordenkramerij. Nederlands meest bekende taaladviseur, J. Renkema, neemt in zijn *Schrijfwijzer*¹ zelfs een top tien van zulke lege ambtelijke woorden op: *aspect, component, dimensie, element, functie, gebeuren, mate, positie, sfeer, situatie*. Ze worden vaak aan andere woorden geplakt om die moeilijker of deftiger te laten klinken en maken een tekst daardoor nodeloos moeilijk en vaag. Vergelijk de volgende voorbeelden:

Dit soort zinnen creëert vaagheid, zodat de lezer de indruk krijgt dat er iets gecamoufleerd of verzwegen wordt. Schrijf liever zo duidelijk en eenvoudig mogelijk.

Smurfen

Naast lege woorden heeft de ambtelijke taal ook een aantal passe-partoutwoorden die zoveel gebruikt worden dat ze geen echte betekenis meer hebben. Jan Renkema noemt ze *smurfwoorden*, naar de smurfen, die slechts één werkwoord (*smurfen*) gebruiken in alle contexten².

ssier

De twee meest hardnekkige passe-partoutwoorden zijn letterlijke vertalingen uit het Frans: *voorzien* en *modaliteiten*. Hoewel *modaliteiten* een specifiek juridische betekenis heeft (beding bij een overeenkomst), wordt het in ambtelijke teksten in alle mogelijke contexten gebruikt als gaatjesvuller, net zoals *voorzien*.

Bv. De betalingsmodaliteiten worden door de wet voorzien.
De wet regelt de betaling.

De doelstellingen voorzien een aantal concrete minimumdrempels, waarvan de modaliteiten in het beleidsplan bepaald worden.

De doelstellingen bevatten een aantal concrete minimumdrempels, die in het beleidsplan nader uitgewerkt worden.

Andere voorbeelden zijn *met name, inzonderheid* (vaak als letterlijke – overbodige – vertaling van het Franse *notamment*), *in functie van* (gallicisme), *met betrekking tot, inzake*. Vermijd dergelijke passe-partoutwoorden; zoek een sprekend en preciezer alternatief.

Onderhavige verwijzing

Een typisch probleem van juridische teksten, dat echter in ambtelijke teksten doorwerkt, is het overdreven gebruik van (zware) verwijswaarden. Om alle dubbelzinnigheid uit te sluiten, krijgt elke verwijzing een verwijswaard om zeker het juiste antecedent (woord waarnaar verwezen wordt) aan te geven. Meestal is dat totaal overbodig. Alleen als er verwarring mogelijk is, kan een eenvoudige en duidelijke verwijzing nodig zijn, zoals *die, of laatstgenoemde*.

Bv. Wat betreft de verkoop van het voornoemde perceel grond voor de bouw van het onderhavige station is het desbetreffende voorstel naar de provincie gezonden.
Wat de verkoop van het perceel grond voor de bouw van het station betreft, is het voorstel naar de provincie gezonden.

Dan maar overall het aanwijzend voornaamwoord *die* gebruiken – een veel voorkomend euvel in vertalingen – is evenmin een goede oplossing. Weeg af waar u echt een verwijswaard nodig hebt en gebruik in de overige gevallen gewoon een lidwoord.

Een ander voorbeeld is *ter zake* (in de nieuwe spelling nog altijd in twee woorden). *Ter zake* wordt juist gebruikt in combinaties als *ter zake komen, ter zake zijn* of als bijvoeglijke bepaling met de betekenis ‘relevant’. Meestal wordt het echter verkeerd gebruikt in de betekenis van ‘op dat gebied’, ‘daaromtrent’. In veel van die gevallen kan het trouwens gewoon weggelaten worden:

Bv. Voor de reglementering inzake bevallingsrust wordt verwezen naar de sociale wetgeving (ter zake).

Deze collectieve arbeidsovereenkomst wordt aangepast aan eventuele nieuwe wettelijke bepalingen (ter zake).

Gebruik dus niet bij elke verwijzing een (ouderwets) verwijswaard en vermijd zoveel mogelijk woorden als *onderhavig, ter zake, desbetreffend, kwestieus*.

Koninklijke royals

In het televisiejournaal moet het taalgebruik zo duidelijk mogelijk zijn, daarover is iedereen het wel eens. Maar daarom hoeft het op 15 november, naar aanleiding van het feest van de koning, nog niet te hebben over de *koninklijke royals*, zoals een overijverig nieuwslezer dat onlangs deed. *Royals* zijn per definitie 'koninklijk', een mooi voorbeeld van een pleonasme dus. Voor de liefhebbers nog even het onderscheid tussen pleonasme en tautologie.

Een pleonasme ontstaat wanneer een vanzelfsprekend aspect van de betekenis van een woord nog eens herhaald wordt met een extra bepaling:

Bv. koninklijke royals *royals*
witte sneeuw *sneeuw*

Soms kan dat de betekenis versterken (*Persoonlijk ben ik van mening... Dat krijgt u gratis en voor niks*), maar in de meeste gevallen verzwakt het die omdat de aandacht van het kernwoord afgeleid wordt.

Bij een tautologie staat er twee keer net hetzelfde. Ambtelijke taal krioelt van de tautologieën om formeler en zwaarwichtiger te klinken. Bekende voorbeelden zijn:

Bv. Wellicht zijn we in staat u op de volgende vergadering meer gegevens te kunnen verstrekken.
Wellicht kunnen we u op de volgende vergadering meer gegevens verstrekken.

De oorzaak van de achterstand was te wijten aan de onvoldoende personeelsbezetting.

De achterstand was te wijten aan... / De oorzaak van de achterstand was...

Zware voorzetsels

Een laatste tip om teksten korter en vooral luchtiger te maken: vermijd voorzetseluitdrukkingen van het type *met betrekking tot, in verband met, in het kader van, ten aanzien van* en *ten overstaan van* enzovoort. Ze maken een tekst nodeloos zwaar en kunnen bijna altijd door een eenvoudig equivalent vervangen worden. Bovendien worden ze vaak afgekort, wat alleen maar tot verwarring leidt.

Bv. De regering heeft maatregelen getroffen met betrekking tot de veiligheid van de voetbalstadions met het oog op de voorkoming van geweld ten aanzien van kinderen tijdens wedstrijden.
De regering heeft maatregelen genomen voor de veiligheid van de voetbalstadions om geweld tegen kinderen tijdens wedstrijden te voorkomen.

Tijdens het tegensprekelijke debat is er ten aanzien van de opgeworpen pijnpunten, in het bijzonder met betrekking tot het personeelsbeleid, een grote mate van eensgezindheid bereikt.
Tijdens het tegensprekelijke debat is over de opgeworpen pijnpunten, in het bijzonder over het personeelsbeleid, grote eensgezindheid bereikt.

Als u deze tips in acht neemt, krijgt uw tekst alvast wat meer ademruimte, die u kunt benutten om echte inhoud mee te delen of gewoon om wat papier te sparen.

---

¹ J. Renkema, *Schrijfwijzer*, Den Haag: Sdu, 2002, blz.101.

² id., blz.100.

Karl Hendrickx is redacteur bij het Rekenhof.

e-mail: HendrickxK@creek.be

Sprookjesfiguren?

MARLIES PHILIPPA

Den *fee* mag dan *feeëriek* zijn, iets *fataals* is haar niet vreemd. Het woord *fee* gaat terug op de naam *Fata* 'schikgodin, parce, godin van het lot', die is afgeleid van het Latijnse *fatum* '(nood)lot',

waar ook *fataal* 'noodlottig' vandaan komt. Het woord *fee* is in het Nederlands twee keer aan het Frans ontleend. In de dertiende eeuw als *feye* uit het Oudfranse *faye* 'tovenares' en in de achttiende eeuw als *fee* uit het Franse *fee* 'vrouwelijke sprookjesfiguur met toverkracht'. In de achttiende en de negentiende eeuw speelden feeën een grote rol in sprookjes, die in die tijd vaak uit het Frans werden vertaald.

In de middeleeuwen was de *fee* en tovenares Morgana in de hele westelijke wereld een begrip dankzij de legenden rond koning Arthur; Morgana was zijn zuster. In het veertiende-eeuwse Middelnederlands werd zij *Morgeyn die feye* genoemd. De woordcombinatie *fata morgana* is in de negentiende eeuw ontleend aan het Italiaans.

Over de naam *Morgana* in samenhang met luchtspiegelingen bestaan verschillende theorieën. De waarschijnlijkste is dat de Noormannen die in de elfde eeuw de Arabieren van Sicilië verdreven, de luchtspiegelingen in de Straat van Messina aan toverij toeschreven en er de naam van de *fee* Morgana, die zij goed kenden, aan verbonden.

Aanvankelijk duidde *fata morgana* 'luchtspiegeling in de Straat van Messina' aan. Later werd de aanduiding

gebruikt als algemene term voor luchtspiegelingen, met name die in een woestijn; nog later kwam de betekenis 'waanvoorstelling' op.

Elf is een variant van het woord *alf* en een *alf* was een boze geest. Zo lezen we in de dertiende eeuw: *ene nonne die mettin viant beseten was. ende ene andre die die alf bedrogen hadde* 'een non die door de duivel bezeten was en een andere bedrogen door de boze geest'. In Oost-Vlaanderen bestond tot het begin van de 20ste eeuw de uitdrukking *van den elf geleded zijn* 'door de elf misleid zijn'.

Elfen of *alfen* waren waarschijnlijk aanvankelijk Germaanse dodengeesten die de mens zowel goed als kwaad konden doen, maar in de christelijke middeleeuwen werden ze uitsluitend als kwade wezens voorgesteld. Van het verhaal van de waternimf *Mélusine*, dat Jean d'Arras in 1392-93 schreef, werd in 1491 een Middelnederlandse vertaling gedrukt. In het Frans gebruikte men de term *fae* 'fee' voor het wezen van Melusine. De vertaling in het Middelnederlands was *alvinne* 'vrouwelijke alf' of *serpente* 'slang'.

Begin negentiende eeuw werd *elf* in de nieuwe betekenis 'vriendelijke natuurgeest' ontleend aan het Duitse woord *Elfe*. Het is daar terechtgekomen uit het Engels, waar het grote bekendheid kreeg door Wielands vertaling uit 1764 van Shakespeare's *A Midsummer Night's Dream*, waarin zingende en dansende elfen het toneel betreden. Vanaf de achttiende eeuw werden oude Germaanse mythen vaak geïdealiseerd; hieruit stamt de voorstelling van elfen als vriendelijke wezens.

Idioom

‘Een homp brood’ en ‘een klontje boter’

FILIP DEVOS

Het onderzoek naar idiomatische uitdrukkingen blijft wat in de schemerzone van de Neerlandistiek hangen. Terwijl verbindingen van werkwoorden en substantieven al heel wat aandacht gekregen hebben bijvoorbeeld,

is dat nauwelijks het geval voor verbindingen als een homp brood, een klontje boter of een plakje ham. Min of meer vaste verbindingen zijn het toch, maar we staan er doorgaans nauwelijks bij stil. En toch staat (een) taal er bij nader inzien bol van.

Kwantificerende bepalingen

In een naamwoordgroep, een nominale constituent, kunnen we naast een kern (het zelfstandig naamwoord) ook determinerende elementen (lidwoorden, voornaamwoorden...) en kwalificerende elementen (adjectieven, voorzetselgroepen...) vinden, maar ook kwantificerende elementen. Traditioneel horen tot die laatste groep in de eerste plaats de (rang- en hoofd-)telwoorden, maar de groep kan ook andere elementen bevatten. Naar de betekenis kunnen kwantificerende elementen precies zijn (ze duiden een precieze hoeveelheid aan; *drie, beide, geen*), niet-precies (ze duiden een niet-exacte hoeveelheid aan; *alle, ieder*) of benaderend (ze maken een precieze kwantiteit benaderend; *een tiental, honderden*). Voorbeelden van dergelijke volledig ingevulde naamwoordgroepen zijn

die twee bomen in zijn achtertuin of een eerste grote doorbraak.

Het speciale idiomatische type in deze bijdrage behoort tot de niet-precieze kwantificerende elementen, namelijk die die verwijzen naar een gedeeltelijke massa. In tegenstelling tot *alle* en *ieder* bijvoorbeeld verwijzen *een klontje (suiker)* of *een homp (brood)* niet naar een absolute, maar naar een gedeeltelijke hoeveelheid. En we beperken ons nog verder tot combinaties met niet-telbare substantieven als kern. We gaan dus niet in op vaste verbindingen als *een kudde (schapen)*, *een span (ossen)* of *een bos (bloemen)*.

Het gaat dus om vaste verbindingen van twee substantieven, waarvan het eerste een soort hoeveelheidsbepaling is, terwijl het tweede een niet-telbare soortnaam, meer bepaald een stofnaam, aanduidt: *een wolkje (melk)*, *een korrel (zout)*, *een klomp (boter)*, *een reep (chocolade)*, *een staaf (goud)*, *een strook (papier)*, *een snuijfe (zout)*, *een sneetje (brood)*, *een lap (vlees)*. ‘Lexicale partitiefuitdrukkingen’ kunnen we ze noemen, omdat ze een ‘deel van iets’ aanduiden.

Een homp en een klontje

Idiomatieciteit is een ietwat vaag en rekbaar begrip, dat vooralsnog niet echt sluitend gedefinieerd werd. Met andere woorden: we hebben hier met een gradueel verschijnsel te maken. Niemand zal ontkennen dat *een homp brood* idiomatisch is, en *een glas wijn* niet.

Een vleugje lexicale partitiefuitdrukkingen

Dat heeft onder meer te maken met frequentie. Wie met de internetzoekmachine Google bijvoorbeeld combinaties met *een homp* zoekt, krijgt als resultaat doorgaans: *een homp vlees, een homp brood, een homp kaas, een homp ijs, een homp vis, een homp vet* of *een homp boter*. *Een homp* wordt dus typisch gecombineerd met eetwaren, net zoals dat bij *een plak* het geval is (*een plak ei, biet, cake, kaas, tofu, bacon, eendenlever*). En Van Dale (2005, blz. 1406) stelt dan ook terecht onder het lemma *homp*: ‘groot en dik stuk dat men van of uit iets snijdt, m.n. van eetwaar: *een homp brood, vlees*’. Met wat goede wil kun je daarmee ook *een homp deeg* verklaren, maar wat van *een homp klei, een homp papierpulp, een homp modder* of *een homp beton*? Het hoeveelheidsaanduidende *homp* heeft hier zijn (proto)typische grenzen overschreden, en het kan dat doen omdat de betekenis ‘een stuk van’ zo prominent aanwezig is. Dat betekenisaspect wordt met andere woorden naar andere domeinen dan die van de ‘eetwaren’ verplaatst.

Iets gelijkaardigs vinden we bij *een klontje*. Van Dale (2005, blz. 1742) omschrijft *klont* als: ‘kleine samenhangende massa van een harde of kneedbare stof, of van een gestolde of gestremde vloeistof’. En dat lijkt prima van toepassing op *een klontje boter, een klontje margarine, een klontje suiker* of *een klontje ijs*, zelfs op *een klontje ijzererts* of *een klontje erbiumatomen*. Maar ook hier weer kent *klontje* een ruimer toepassingsbereik in *een klontje wetenschap, een klontje tekst* of *een klontje discussie*.

Een wolkje poëzie

In heel wat van dergelijke combinaties vinden we het hoeveelheidsaanduidende substantief dus enkel nog in de betekenis ‘heel wat/veel/een groot stuk’ (*een homp klei* is ‘een groot stuk klei’) of ‘een beetje/een weinig/een klein stuk’. Dat laatste vinden we bijvoorbeeld in de volgende verbindingen van hoeveelheidswoorden met abstracte substantieven: *een zweempje ironie, een wolkje poëzie, een snuiffe humor, een vleugje erotiek, (g)een greintje verstand*.

Meer dan een greintje verstand zal in ieder geval nodig zijn om de systematiek van dergelijke lexicale partitiefuitdrukkingen in het Nederlands te beschrijven en te doorgronden. Vooral het soort restricties dat van toepassing is, lijkt daarbij zeker interessant, want dat maakt nu net het essentiële kenmerk uit van idiomatische verbindingen. We spreken nu immers niet van *een strook brood*, maar wel van *een sneetje brood*, niet van *een klont melk*, maar wel *een scheutje* of *een wolkje melk*.

Filip Devos is neerlandicus.

e-mail: filipdevosgent@skynet.be

Werkwoordenboek

FILIP DEVOS

Een weinig toegankelijk allegaartje over Nederlandse werkwoorden, zo dient het *Prisma Werkwoordenboek* zich op het eerste gezicht aan. ‘Alle Nederlandse werkwoorden in kaart gebracht’

meldt de veelbelovende ondertitel. En wie zich ook maar ietwat met werkwoorden beziggehouden heeft, weet meteen dat zelfs 550 bladzijden daar niet voor volstaan.

Het *Werkwoordenboek* gaat achtereenvolgens in op (1) ‘Alles over werkwoorden’, (2) ‘De werkwoorden van a tot z’, (3) ‘Onregelmatige en afwijkende regelmatige vervoegingen herleiden’, (4) ‘Hoofdgroepen van de onregelmatige werkwoorden’, (5) ‘Hoofdgroepen van de regelmatige werkwoorden’, (6) ‘Niet te verwarren werkwoorden, vervoegingen en andere woorden, homofonen en homoniemen’, (7) ‘Werkwoorden die niet vervoegd worden’ en ten slotte (8) ‘Idiomatische uitdrukkingen, letterlijke en figuurlijke betekenissen, spreekwoorden en gezegdes’.

Delen (3), (4) en (5) beslaan de hoofdmoot. Je vindt er lijstjes als ‘zwoegde vt. enk. → zwoegen’ of ‘stuk-smiten smeeet/smeten stuk H (z) stukgesmeten .van kwaadheid smeeet het meisje de glazen vaas stuk *tegen* de grond.’ Niet alles over de werkwoorden dus, maar wel over een aspect ervan: de vervoeging.

En hier en daar lees je wel eens iets vreemds. Hoe je *bevinden* of *draaien* met het ‘vaste’ voorzetsel *met* combineert. Of de indeling van *wie* en *wat* onder de

‘bijwoorden’. Dat *bedwateren* nooit vervoegd wordt, kun je betwijfelen op grond van *Ze zei me dat haar dochter niet meer bedwatert*. En ik heb er ook het raden naar wat een vreemdetaalleerder – voor wie dit boek ‘zeer geschikt’ is – heeft aan opmerkingen als zou het Amsterdamse dialect *liggen* en *leggen* verkeerd gebruiken (Ik leg in bed, *this is wrong!*).

Kritiek spuien op woordenboeken blijft natuurlijk altijd makkelijk, maar dat ‘dit opzoekboek eenvoudig en stap voor stap alles uitlegt over de Nederlandse werkwoorden’ lijkt me toch een overdrijving. Om twee redenen. Ten eerste is dit een boek over werkwoordvervoegingen, qua onderwerp dus stukken beperkter dan de titel laat uitschijnen. Even belangrijk als de vervoeging is de verbale valentie: met welke zinsdelen worden werkwoorden verbonden? Op die valentie gaat het *Werkwoordenboek* nauwelijks in. Ten tweede lijkt het woordenboek me – vooral met het oog op die NT2-leerder – moeilijk toegankelijk. Typerend is het teveel aan theoretische bagage in de beginhoofdstukken, en het ontbreken van een register, zodat de hele zaak enkel maar via de, trouwens zeer bondige, inhoudsopgave toegankelijk is. En de tweetaligheid van de teksten (Nederlands en Engels) biedt in dat opzicht ook geen garantie, want het gros van de teksten (delen (3) tot (5)) is gewoon niet vertaald.

Anne-Margré C. Kokée, *Werkwoordenboek. Alle werkwoorden van het Nederlands in kaart gebracht*, Het Spectrum (Prisma taalbeheersing), 2005, 551 blz., ISBN 90 2749 761 3, 29,50 euro.

Mag ik u tutoyeren?

MARIANNE BOONE

foto:
Guy Roelandt

Zijn leerlingen die hun leraar tutoyeren onbeleefd? Volgens Hanny Vermaas niet noodzakelijk. Ze heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar aanspreekvormen in het Nederlands en promoveerde daarover in 2002. Het resultaat van dat onderzoek is nu verwerkt in *'Mag ik u tutoyeren?'*

Ze geeft een overzicht van hoe de Nederlandse aanspreekvormen zich ontwikkeld hebben van de middeleeuwen over de negentiende eeuw tot en met de huidige tijd, waarin de vormen *u* en *jij* centraal staan.

Vermaas heeft in Nederland een enquête opgezet waarin ze de aanspreekvormen *u* en *jij/je* in verschillende situaties en relaties onderzocht heeft. Ze bracht onder meer het gebruik van *u* en *jij* van 1500 personen, verdeeld over 3 generaties, in kaart.

Taalgebruikers laten zich bij de keuze voor een bepaalde aanspreekvorm (*u* of *jij*) tegenwoordig niet alleen meer door de dimensies status en solidariteit leiden, maar ook door de dimensie formaliteit, blijkt uit haar onderzoek.

Status slaat op een sociaal-maatschappelijke afstand waarbij de een boven de ander staat door zijn maatschappelijke positie, functie en leeftijd. Bij de dimensie solidariteit is er sprake van gelijkgezindheid en gelijkwaardigheid op sociaal-maatschappelijk niveau. Formaliteit geeft de invloed van het formele of informele karakter van het samenzijn aan. Verder kunnen in alle drie nog de dimensies beleefdheid en vertrouwelijkheid een rol spelen.

De onderzochte relaties in het onderzoek zijn: ouders, leraren (in schoolverband), onbekende helper en kennissen. In die relaties

bepalen vooral de dimensies status en solidariteit het gebruik van *u* en *jij*.

De onderzochte situaties in het onderzoek zijn: informeel overleg, gesprek met de directie, vergadering en pauze. In deze situaties blijkt de dimensie formaliteit te overheersen. Concreet betekent dat, dat afhankelijk van het formele of informele karakter van het samenzijn *u* of *jij* wordt gezegd, ook al gaat het om een bevriende collega tegen wie we normaal *jij* zeggen. Het systeem op basis van status, solidariteit en formaliteit heeft ze verder ook toegepast op interviews, debatten en advertenties, op aanspreekvormen in de media dus.

Ook heeft ze, naast de standaardvormen, dialectische aanspreekvormen onderzocht: soorten dialectische aanspreekvormen en hun gebruik.

Tot slot heeft ze, naar mijn gevoel iets te summier, de aanspreekproblematiek in Vlaanderen geanalyseerd. Daarbij kwam naar voren dat het *u*-gebruik in Vlaanderen niet helemaal aansloot bij de nieuwe theorie die de Nederlandse situatie verklaart.

Wat de Nederlandse situatie betreft, is dit boekje verhelderend. De Vlaamse situatie lijkt mij dieper onderzocht te moeten worden.

Hanny Vermaas, *Mag ik u tutoyeren. Aanspreekvormen in Nederland*, Veen, Amsterdam/Antwerpen, 2002, 96 blz., ISBN 90 204 0737 7, 8,5 euro.

Quiz over taal

Test uw kennis van het Nederlands

NATALIE HULSEN

I. Wat betekenen de volgende woorden?

1. teorbe
    - a) een luitvormig snaarinstrument
    - b) een besachtige steenvrucht van een oosterse boom
    - c) een synoniem voor schatkamer
  2. geelbal
    - a) een Zuid-Amerikaanse zwarte beer
    - b) een geelkleurige bal van gevlochten teen, bevestigd aan een hoge stang die men neerlaat om een tijdsein te geven
    - c) een soort van kleiaardappel
- ### II. Welk woord wordt hier omschreven?
1. Het aantekenboekje van een scheepstimmerman is ...
    - a) een tallyboekje
    - b) een monsterboekje
    - c) een zweibookje
  2. Een bosnimf noemt men ook wel ...
    - a) een enneade
    - b) een dryade
    - c) een orade

III. Hoe wordt het voltooid deelwoord van de volgende Engelse werkwoorden gespeld?

1. relaxen
  - a) gerelaxet
  - b) gerelaxt
  - c) gerelaxed
  - d) gerelaxd

2. uploaden

- a) geüploaded
- b) geüploadet
- c) geüpload
- d) upgeloat

IV. Schrijf de volgende getallen in woorden.

1. 2200
2. 132 000 000
3. 300 300 000
4. 222

V. Kies de juiste vorm.

1. een ruiker Afrikaanse lelies / leliën
2. onverrichterzake terugkeren / onverrichter zake terugkeren
3. een paar neuriënde / neurieënde postbodes

VI. Zoek het juiste spreekwoord bij de volgende omschrijvingen.

1. niet waterdicht zijn: zo ... als een ...
2. niets anders krijgen: op ... en ... ...

VII. Rijg de woorden aan elkaar.

1. slaap ... agenda
2. trein ... gebied
3. ster ... wijn

OPLOSSINGEN

- I. 1. a / 2. c
II. 1. c / 2. b
III. 1. b / 2. c
IV. 1. tweeduitzend / 2. honderdtweënderdertig / 3. driehonderd / 4. tweehonderdtweëntwintig
V. 1. leliën / 2. onverrichter zake / 3. neuriënde
VI. zo lek als een zeef / op water en brood zitten
VII. 1. zak / 2. ramp / 3. appel